

Les interferències en els adverbials «en» i «hi» i les substitucions esgarriadores

Addenda (II i última)

Jaume Vallcorba i Rocosa

Recordatori

En l'anterior «Addenda I»¹ estudiàvem els elements lingüístics emprats com a anàfora adverbial en els textos dels segles XIII al XV, i ens adonàvem, fent-ne buidatges, que el castellà emprava des de bon començament el pronom personal fort anafòricament, i que el català de la mateixa època no el feia servir si no era referit a persones, i encara només ocasionalment.

El català espontani, no pas el savi llatinitzant, usava en lloc del pronom personal els febles *en* i *hi*. El castellà també coneixia aquests darrers (en les formes *end/ende* i *y*), però amb un ús minoritari, fins que els perdé en el transcurs del segle XV i ja emprà totalment fins avui les anàfores adverbials construïdes amb tota la flexió de *él*.

Notes complementàries sobre el català, el castellà i el francès antics

Així com el català que qualificàvem d'espontani no feia servir el pronom *ell* referit a coses, diferentment, el castellà sí que ho feia des dels textos més antics. Així, en el *Poema del Cid*, que és un text destinat a recitar-lo de cara al poble, hi trobem:

[205] En medio del palacio, tendieron una almoçalla [catifa], sobrella una sàvana.

[206] E vós, Per Vermudoz, la mi seña [senyera] tomad [...], mas non aguijedes con ella².

A més, cal fer notar que la flexió del pronom castellà *él* té el neutre *ello*, que necessàriament és anàfora de cosa. És un fet que coadjuva a explicar que totes les formes del pronom personal *él*, com que fan joc amb *ello*, puguin despersonalitzar-se. Contràriament, el català no té el neutre, tot i

que sí que el tenia el llatí. Per si convé il·lustrar l'ús de *ello*, vegem-lo emprat en aquell mateix *Poema*:

[207] Bien sepa el abbat que buen galardón d'ello prendrá³.

Deixant de banda aquesta particularitat castellana del neutre *ello*, el cas és que pot estranyar que dues llengües neollatines tan pròximes geogràficament (castellà i català) tendeixin a presentar, des de l'origen, solucions diferenciades en el joc anafòric. Com que la llatinització del territori de l'interior de la península no fou tan intensa i duradora com al territori dels futurs països catalans, les darreres innovacions evolutives del llatí popular poden haver-ne estat una causa; m'ho suggereix el fet que l'article salat, expressió de l'arribada d'un dels darrers canvis evolutius del llatí parlat (substitució de *ille* per *ipse*), arrelhi només a les nostres terres (especialment a la costa), mentre que no deixà petja en el castellà. El francès, una altra llengua de territori pròxim al català, també desconeixia l'anaforisme amb el pronom fort de 3a persona fins al segle XVII. El cas francès l'explicarem en un *Annex*⁴. Podem suposar que n'és una altra causa la influència, en tot o en part, del substrat en el castellà, de què és un exemple la sinonímia castellana entre *sedere* i *essere*; el llatí no feia servir *sedere* en el significat de *essere*.

El fet és que el català antic dels escrits més espontanis no emprava *ell* referit a coses, i sí que ho feia el castellà. Ens ho confirmarà l'examen del català popular dels segles XVII i primera meitat del XVIII.

Els textos catalans del segle XVII i primera meitat del

XVIII

Els textos catalans examinats del segle XVII i primera meitat del XVIII figuren amb les dades corresponents al *Quadre* publicat en el núm. 29 de LENGUA NACIONAL. Són tres textos escrits per gent popular; vull dir que no són d'aquells altres intel·lectuals que, tot i ésser catalans, treballaven força en castellà, perquè vivien amb l'administració castellana o en formaven part.

Per això, vam triar tres textos de persones del poble i, per tant, adherits a la llengua viva. En aquests escrits l'ús dels pronoms febles és abassegador. En els tres textos buidats *en hi* és emprat 52, 33 i 22 vegades, i *hi* 7, 22 i 30; i, a part del poc ús de *ell*, mai no és referit a 'cosa'. Ja vam dir que n'hi ha un sol cas, però, en les *Memòries d'un pagès del segle XVIII*.

Aquesta absència pràcticament total de *ell* referit a 'cosa' ens confirma les dades que obtinguérem del català antic. Pel que fa al cas únic que apareix en el text del pagès del segle XVIII⁵, sabem que aquest estudiava i traduïa les obres de Ciceró i que a dotze anys, encara no complerts, ja començà a estudiar el *Compendi* (quasi segur que era un dels *compendis* en castellà editats a Madrid o a Valladolid⁶), per a anar després a la filosofia⁷. Crida l'atenció que un traductor del llatí i estudiant en castellà no caigués més vegades en la influència llatino-castellana. Els altres dos textos buidats no hi cauen ni un sol cop.

Tot plegat ens confirma que no és genuí del català l'ús de *ell* i flexió referit a 'cosa'.

L'anaforisme català des de mitjan segle XVIII

És ja a la segona meitat del segle

¹ LENGUA NACIONAL, núm.37, pp. 13-15.

² *Poema del Cid*, op. cit., tirada 10, p. 28, i tirada 34, p. 62, respectivament.

³ *Íd.*, tirada 18, p. 42. Es refereix al fet que l'abat s'encarrega d'atendre la dona i les filles del Cid fins que aquest retorni, de què obtindrà una bona recompensa.

⁴ LENGUA NACIONAL, núm. 32, pp. 19 i 20.

⁵ És a les pp. 61 i 62. El text fa, actualitzant-ne l'ortografia: [208] *la seva muller crec que sota aquella roca passà, ja en vida, a l purgatori [...]. Luego que la dita dona difunta fou fora de la dita cova que l'anaven a enterrar [...] La dita roca caigué luego que dita difunta fou fora d'ella.*

⁶ Nota 2, dels transcriptors de les *Memòries*, al peu de plana de la p. 66.

⁷ Extret de les pp. 13 i 66 de l'esmentada edició.

XVIII que, en els textos catalans escrits, apareix l'ús anafòric de *ell* referit a 'coses', però tots són redactats per lletraferits⁸. De tota manera, aquest anaforisme amb *ell* escasseja molt en les obres teatrals de bons escriptors, si no és cometent pleonasme amb els nostres pronoms adverbials *en* i *hi*; i és que el teatre ha de procurar d'acostar-se lingüísticament a la parla del poble. Diem tot això expressant el que veiem en el *Quadre* resultant del buidatge de textos catalans.

Hem dit més amunt que ja en aquesta segona meitat del set-cents i en endavant hi abunden pleonasmes. N'hi observem de dues menes; l'una és l'aparició del pronom juntament amb el complement que representa. Posem per cas:

[209] I ells reien aleshores com vosaltres; i també hi pensaven amb [en] els diners⁹.

L'altra mena de pleonasmes és l'ús del pronom feble *en* o *hi*, i alhora la locució «preposició+*ell*»:

[210] mes en aquest llit [...], hi han nascut tot els d'aquesta casa, i **en ell hi** han mort també a l'arribar-los-hi la seva hora.

Totes dues menes de pleonasmes crec que assenyalen una debilitació de la força anafòrica significativa dels pronoms *en* i *hi*. No és estrany que això passi davant la total i creixent ensenyança en castellà, que ignora el valor d'aquelles formes pronominals i en coneix només unes altres, amb el pronom *él*, cosa que interfereix el català, i ho continuarà fent en augment amb el pas del temps.

Ja vam veure que hi hagué filòlegs que no van saber adonar-se de la funció anafòrica de *en* i *hi*. Ho detallava en el capítol «El desconcert d'uns gramàtics vuit-centistes respecte del valor de *en* i *hi*»¹⁰. Així, Ros i també Bofarull-Blanc arriben a dir que aquests pronoms els posem «solament per a ornar l'expressió» o per a donar als verbs una força més gran. No sabríem dir si és

com a causa o com a efecte d'aquest criteri que ens arriben cançons populars amb frases com: «Matinet me'n llevo / i a escombrar el balcó [...] Jo me'n vull fer frare / frare confessor» o bé «Si n'hi havia un pastoret / la ramada en corretgia»¹¹, i encara les tan conegudes «Si n'eren tres tambors» o «Què li'n darem en el noi de la mare».

Aquesta opacitat a l'hora d'entendre i d'interpretar els pronoms *en* i *hi*, juntament amb la imposició del castellà i la prohibició del català a l'escola¹³, havien de facilitar del tot la introducció en el català del sistema anafòric castellà (preposició + *ell*) que ja trobem sovint en els escrits que hem anomenat *Textos diversos* en què inventariem catorze casos on d'*ell* substitueix *en* i vint en què a *ell* reemplaça *hi*. Casos de pleonasme hi són abundants, i també, cal dir-ho, d'ús adequat i en solitari dels pronoms *en* i *hi*. Tanmateix, la proporció en què és feta servir la solució castellana sobre la catalana tota sola ens sembla molt alta.

Aquesta situació confusionària l' aclarí Pompeu Fabra, basant-se en la llengua parlada i en el català antic, malgrat que ell també emprà de vegades el pronom *ell* amb funció anafòrica, tal com ho fan els escriptors de l'època; se'n poden adduir exemples. Ja vam comentar que, tot i que la llengua parlada d'aquell temps no en feia ús —en sóc testimoni—, no és estrany que els gramàtics no veiessin, a primer cop d'ull, cap motiu en contra d'emprar *ell* anafòricament. Podrien avalar-ho que el llatí i dues llengües geogràficament pròximes, el castellà i el francès contemporanis, en facin ús. Però respecte d'aquest miratge, ja n'hem esvaït la força, tant amb relació al llatí com amb el castellà, i respecte del francès ja vam mostrar que no en feia ús als inicis¹³, sinó fins al segle XVI i encara al XVII; si li féu falta va ser amb motiu de l'evolució fonètica¹⁴. En conseqüència, el francès i el català no heretaren del llatí el pronom *ell* en funció anafòrica, sinó sols els adverbis lla-

tins *inde* i la fusió *hi* de *ibi* i *hic*, esdevinguts pronoms en francès i català.

Que la llengua viva no coneixia l'anàfora amb *ell* per a coses, jo ho afirmava com a testimoni, i crec que ho confirma el fet que Solà comentí dins l'article «Pronoms forts referits a inanimats» que «des de fa temps s'ha observat un cert abús de pronoms forts referits a inanimats, particularment en certes posicions o amb certes funcions [...] En català no fa sinó guanyar terreny, probablement pel model castellà, que admet la construcció»¹⁵.

I encara a hores d'ara, sovint quan em trobo amb un *ell* anafòric, de moment no l'entenc i haig de tornar enrere per a aclarir quin és el referent i, doncs, comprendre el text. M'hi trobo en casos com els següents:

[208] El coneixement aprofundit de les tradicions sociològiques no pot ser més que beneficiós per a una disciplina **tan relacionada amb elles** com la nostra.

[209] Aracil ha explicitat que la supremacia d'una «llengua nacional» era erigida i imposada per l'estat-nació, que **es va fundar en ella** i la va adoptar com a oficial.

Estic segur que no m'hauria semblat imprecís ni confús si aquests textos haguessin estat canviats per:

[208'] El coneixement aprofundit de les tradicions sociològiques no pot ser més que beneficiós per a una disciplina que **s'hi relaciona tant** com la nostra.

[209'] Aracil ha explicitat que la supremacia d'una «llengua nacional» era erigida i imposada per l'estat-nació, que **s'hi va fundar** i la va adoptar com a oficial.

El cas és que cada llengua té uns elements lingüístics per a expressar-se, i hi adapta la sintaxi, la construcció d'oracions. Per això, de vegades ens pot semblar útil un element foraster, però només serà veritat si el discurs imita les combinacions discursives, la sintaxi d'aquella llengua forastera.

No ens fa cap falta, doncs, la castellanització del discurs que promou l'ús de l'anaforisme basat en el pronom *ell*. ♦

⁸ Em refereixo als recopilats en *Textos diversos*.

⁹ A. Guimerà, *La festa del blat*, edició esmentada, p. 53. Actualment, però, ho hauríem salvat amb una coma. Altrament, no oblideu que Guimerà traduí les seves obres al castellà, per a ésser representades a Madrid, i, doncs, el devia conduir a introduir en els diàlegs l'anaforisme amb *ell*, alhora que el català li reclamava *en* o *hi*, incitant-lo al pleonasme.

¹⁰ LLENGUA NACIONAL, núm. 29, pp. 16 i 17.

¹¹ *Cançoner del Ripollès*, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll 1998, pp. 306 i 45 respectivament.

¹² Imposició i prohibició ben explícita, per exemple, en la «Carta del rey [Felip V] a los corregidores» (1717); en la reial cèdula de Carles III (1770); en la llei Moyano (1857), que imposa el castellà a tot el poble en obligar l'escolarització de tots els infants i a fer-ho exclusivament en castellà, i en els reials decrets d'Alfons XIII (21 novembre de 1902 i 11 de juny de 1926). Tots plegats són reiteratius recordatoris de la imposició del castellà.

¹³ Aquesta coincidència, en els elements anafòrics adverbials *en* i *hi*, entre el francès antic i el català seria una mostra més per a atribuir el català al gal·lo-romànic.

¹⁴ Vegeu «Apèndix: les solucions que adopta el francès», dins LLENGUA NACIONAL, núm. 32, pp. 19 i 20.

¹⁵ Joan Solà, *Normativa: estat de la qüestió*, edició esmentada, pp. 195-201. El llibre inclou textos de Solà de 1992 i 1993.